

چالش‌های اخلاقی مربیان پرورشی در فضای مجازی و راهکارهای برون‌رفت از آن

نویسنده: بهنام ریحانی^۱

پذیرش: ۱۳۹۶/۰۷/۲۹

دریافت: ۱۳۹۶/۰۷/۱۵

چکیده

تعلیم و تربیت از جمله امور انسانی است که به دلیل نقش برجسته‌اش در تمام امور زندگی بشر اهمیت به‌سزایی داشته؛ به طوری که همواره مورد توجه صاحب‌نظران بوده و هر کدام با بیانی بر آن تأکید نموده‌اند. به طور کلی، پرداختن به تعلیم و تربیت هم از نظر چند بعدی بودن و هم پیچیدگی‌های خاصش در سطح نظری و عملی، آن را تبدیل به امری مهم و بی‌بدیل ساخته است. در این میان، یکی از تأثیرگذارترین و در عین حال دشوارترین مباحث در حوزه تعلیم و تربیت، تربیت اخلاقی نوجوانان و جوانان است؛ لذا پرداختن به مباحث مربوط به اخلاق و پیرو آن تربیت اخلاقی از جایگاه رفیعی برخوردار است.

فلاسفه و عالمان این حوزه نیز از دیرباز به مقوله اخلاق و حتی اخلاق از منظر تربیت، نظر داشته‌اند؛ چنانچه ارسطو غایت تعلیم و تربیت را تربیت اخلاقی و فضیلت دانسته و خواجه نصیر اراده و اندیشه را خاستگاه اخلاق دانسته است. افزون بر این، کار مربیان پرورشی نیز مانند سایر عرصه‌های دیگر زندگی انسان، آمیخته با مسائل اخلاقی است که حل مشکلات و تعارضات اخلاقی در عرصه کاری این مربیان - به ویژه در فضای مجازی - از دغدغه‌های جامعه علمی است.

این پژوهش که بر اساس روش‌ها و اهداف اخلاق کاربردی نوشته شده است، به عنوان زمینه‌ساز تنظیم منشور اخلاقی در فضای مجازی برای مربیان پرورشی به شمار می‌رود که مهمترین بحث در این پژوهش، چالش‌های اخلاقی مربیان پرورشی در فضای مجازی و راهکارهای برون‌رفت از این چالش است.

واژگان کلیدی: مربیان پرورشی، چالش‌های اخلاقی، فضای مجازی، راهکارهای برون‌رفت

۱. کارشناس ارشد اخلاق کاربردی، مؤسسه آموزش عالی اخلاق و تربیت، behimoharram@gmail.com

مقدمه

امروزه رسانه‌ها- خصوصاً رسانه‌های جمعی- عامل مهمی در اثرگذاری بر افکار عمومی و جهت‌دهی به رفتارهای اجتماعی محسوب می‌شوند. از سوی دیگر، جامعه دانش‌آموزی کشور و به ویژه دانش‌آموزان مقطع متوسطه- به عنوان آینده‌سازان کشور- از اهمیت و حساسیت خاصی برای مربیان برخوردارند. ارتباط از طریق فضای مجازی در سال‌های اخیر جایگاه قابل توجهی در بین نسل جوان جامعه پیدا کرده است.

شبکه‌های اجتماعی در ابعاد مختلف زندگی افراد- فردی و اجتماعی- تأثیرگذارند، در شکل‌دهی به هویت نقش دارند و حتی روی ابعاد اقتصادی و اجتماعی و سیاسی جوامع نیز تأثیرگذارند.

امروزه با توجه به نقشی که تاکنون در ابعاد مختلف زندگی داشته‌اند، نمی‌توان آنها را نادیده گرفت. در حال حاضر اینترنت و فضای مجازی ابزاری مناسب برای توسعه افکار و اندیشه‌های بشری محسوب می‌شود به شرط آن‌که در راه صحیح استفاده شود که به فرموده رهبر معظم انقلاب:

اینترنت یکی از نعم بزرگ الهی است؛ اما در عین حال يك نعمت بزرگ هم هست، یعنی يك چاقوی دو دم و خطرناک.

اینترنت الان مثل يك جریان افسار گسیخته است... این مثل آن است که کسی يك سگ وحشی را بیاورد، بگویند قلاده اش کو؟ بگویند سفارش کرده ایم آهنگر قلاده را بسازد.^۱

۱. مقام معظم رهبری، ۱۳۸۰: خطاب به شورای عالی انقلاب فرهنگی.

بیان مسئله پژوهش

یکی از چالش‌هایی که در حال حاضر مربیان پرورشی با آن رو به رو هستند، فضای مجازی است. از طرفی ابزاری مناسب برای توسعه افکار و اندیشه‌های بشری محسوب می‌شود، از طرف دیگر وجود سایت‌های مبتذل با موضوعات جنسی و رفتارهای ناشایست در این فضا موجب سخت‌تر شدن این مشکل برای خانواده‌ها و مربیان پرورشی می‌شود و سبب تهدید دانش‌آموزان در این فضا می‌شود.

ارتباطات سالم در فضای مجازی و لزوم هوشیاری جوانان، خانواده‌ها و مربیان نسبت به تهدیدات فضای سایبری در درجه نخست اولویت قرار دارد. پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی و توجه والدین و مربیان به رفتار فرزندان بسیار مهم است و برای جلوگیری از هم‌پاشیدگی خانواده‌ها، والدین باید تا حدودی به فناوری‌های روز دنیا مسلط شوند و آگاه باشند که تغییر در رفتار فرزندان به معنای ایجاد تغییر در طرز فکر آنهاست و هنگامی که بنیان فکری و شخصیت آنها به صورت ناصحیح شکل گیرد، راه نفوذ شیادان به حریم خصوصی افراد و محیط امن خانواده باز می‌شود. بر این اساس، اگر مربیان و خانواده‌ها نسبت به شیوه‌های جدید ارتباط دانش‌آموزان آگاهی و شناخت کافی و لازم را داشته باشند، از انجام بسیاری از جرایم و ارتباطات پنهانی آنان جلوگیری به عمل می‌آید.

برای اینکه به راهکارهای عملی برخورد با آسیب‌های اجتماعی ناشی از فناوری اطلاعات برسیم، باید آسیب‌شناسی کرد و به وجود آسیب‌ها اعتقاد داشت.

اگر رهبر معظم انقلاب خطر تشکیل ناتوی فرهنگی و فعلیت تهاجم را گوشزد می‌کنند و اگر باور کنیم که دشمن برای از بین بردن هویت دینی و ملی مردم و فرو ریختن سد عظیم آنها، صحنه جنگ را به داخل خانه‌ها آورده است، باید شیپور

جنگ را به صدا درآورد و با نواختن این شیپور همه را از این موضوع با خبر کرد؛ همچنین ابزارهای لازم را در اختیار مردم قرار داد.

مفهوم مربی

مربی اسم فاعل باب تفعیل از ماده «ر ب و» به معنای رشد و نمو و زیادت است. مربی در لغت به کسی گفته می‌شود که رشد و نمو دیگری را بر عهده داشته باشد و بر وجود او بیفزاید؛^۱ این معنا شامل مربی در تربیت بدنی، تربیت ذهنی و تربیت اجتماعی می‌شود. در این تحقیق مراد از مربی، مربی پرورشی است؛ یعنی کسی که در ارتباط نزدیک با دیگری بتواند او را متحول کند، بار آورد و پایبندی اخلاقی یا بهره‌های معنوی را در وجود او بیفزاید.

در اصطلاح عرفان عملی مراد از مربی انسان وارسته‌ای است که در عمل به شریعت و دریافت‌های دینی و معنوی توانا باشد و مهارتی داشته باشد که جوینده کمال را در انتقال از عالم طبیعت به سوی خدا یاری دهد. به چنین کسی استاد، مرشد، پیر، مراد، ولی، شیخ، قطب، غوث، دلیل، خضر، هادی و مقتدا گفته می‌شود. همان‌گونه که در ادامه بیان خواهد شد، نقش مربی در عرفان- بیشتر- ناظر به مراتب بالای رشد معنوی و فاصله گرفتن از روابط مادی است.

دورنمایی از مقصد رشد

اهداف تربیت از آن جهت بیان می‌شود که با دغدغه‌های مربی پرورشی و تلاش‌های او بیشتر آشنا شد؛ همچنین بیان نمونه‌های ملموس به جای بیان امور کلان- مانند رشد و کمال و سعادت- به مخاطب کمک می‌کند از فضای انتزاعی و دیرپاب مباحث بیرون آید و از نزدیک با عرصه کار تربیتی مواجه شود.

چالش‌های اخلاقی مربیان پرورشی در فضای مجازی و راهکارهای برون‌رفت از آن / ۱۳۵

با این مقدمه، ارزش‌های اخلاقی به چهار حوزه اخلاق بندگی، فردی، اجتماعی و خانوادگی تقسیم می‌شوند که نمونه‌هایی از هر یک معرفی می‌شود؛ البته به صورت کلی، مربی پرورشی تلاش می‌کند باورها، روحیات، عادات و رفتارهای شایسته‌ای در جان‌متربی ایجاد کند و او را از شر عقاید، انگیزه‌ها و عادات بد نجات دهد.

۱. در حوزه اخلاقی بندگی تلاش‌های مربی معطوف به امثال چنین غایاتی است: متربی به نماز خواندن عادت پیدا کند و عبادت و ذکر و مناجات با خدا برای او ملکه شود، ایمان و معرفت در وجود او تقویت شود، از خدا بترسد و به او امیدوار باشد، بر خدا توکل و به او توجه کند، به یاد او باشد، با او ارتباط برقرار کند و سخن بگوید، از او درخواست و تقاضا کند و تنها از او کمک خواهد.

۲. در حوزه اخلاق فردی مربی باید شخصی منظم و آراسته باشد، برای زندگی خود برنامه داشته باشد، بر خود مسلط باشد و بتواند هیجانات خود را مدیریت کند، از پرخویی و پرگویی و لغو پرهیز کند و هوس‌های خود را مهار کند، بسیار امیدوار و زرنگ و پرکار و پرنشاط باشد، همواره احساس مسئولیت کند و زندگی را جدی ببیند، هدفمند و آرمان‌گرا باشد، قدر لحظات عمر خود را بداند، به دنبال رشد باشد و روز به روز در حیات انسانی پیشرفت کند، بتواند به خوبی تصمیم بگیرد؛ یعنی مراحل تصمیم‌گیری را بلد باشد و به خوبی اجرا کند، دوراندیش، متفکر، دانا و حکیم باشد و برای اجزای شخصیت خود و نیز برای توازن و تناسب و اعتدال شخصیتی خود ارزش قائل باشد، قاطع و مصمم باشد و از استقامت و پیگیری لازم برای دنبال کردن اهداف برخوردار باشد.

۳. در حوزه اخلاق اجتماعی مربی تلاش می‌کند مرتبی را به چنین افقی برساند که به حقوق دیگران احترام بگذارد، به حضور دیگران واکنش شایسته نشان دهد، برای دیگران ارزش قائل باشد، خود را برتر از دیگران نیند، برای دیگران خیر بخواهد، از حسادت و بدگویی و دروغ و غیبت و تهمت و ظلم بپرهیزد، به کار خدمت دیگران باشد، سعی کند گره از مشکلات دیگران باز کند، در ایفای نقش اجتماعی خود کارآمد باشد و نسبت به سرنوشت جامعه اسلامی حساس باشد.

۴. در حوزه اخلاق خانوادگی نسبت به خانواده خود احساس مسئولیت کند و غیرت ورزد، مهربان باشد، در تربیت آنان بکوشد و برایشان وقت بگذارد. علاوه بر این موارد، لازم است مرتبی از آسیب‌های روانی و عوارض روان‌شناختی مانند افسردگی، وسواس و پرخاشگری نیز به دور باشد.^۱

ارزش و مقام مربی

پیامبر اکرم ﷺ مسلمانان را به دانش‌پژوهی و اندیشیدن و کسب مهارت و تخصص فرا خواند تا بر قدر و منزلت آنان بیفزاید و قرآن مجید نیز در تشویق به ایمان و دانش‌اندوزی فرموده است: خداوند مقام آن گروه از شما که ایمان آورده باشند و کسانی که به آنها دانش عطا گردیده، رفیع می‌گرداند.

در قرآن کریم، مربی جلوه‌ای از قدرت لایزال الهی است تا جایی که نخستین آیات قرآن که بر قلب مبارک پیغمبر اکرم ﷺ نازل شد به این صورت بود:

«إِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ * خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ * إِقْرَأْ وَ رَبُّكَ الْأَكْرَمُ * الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ * عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ»^۲؛ بخوان به نام پروردگارت

۱. عالم‌زاده نوری و همکاران، ۱۳۹۳.

۲. علق، ۵-۱.

چالش‌های اخلاقی مربیان پرورشی در فضای مجازی و راهکارهای برون‌رفت از آن / ۱۳۷

که جهانیان را آفرید، انسان را از خون بسته سرشت، بخوان و پروردگارت کریمترین است همان که آموخت با قلم، آموخت به انسان آنچه را که نمی‌دانست.

ماهیت مربی پرورشی

برای شناخت ماهیت مربی، لازم است نقش عملکرد او را بهتر شناخت؛ مربی پرورشی یک مسئولیت مرکب و پیچیده دارد، می‌آموزد، تذکر می‌دهد، نظارت و ارزیابی می‌کند، انگیزه می‌بخشد، همراهی می‌کند و در مجموع، آن‌قدر تلاش می‌کند تا مربی را بار آورد؛ یعنی یک تغییر شخصیتی پایدار در وجود او ایجاد کند.

به عنوان نمونه؛ به عملکرد یک مربی ورزشی توجه کنید: تعلیم، تذکر، نظارت، ارزیابی، انگیزه‌دهی، همراهی و مدارا می‌کند تا جسم مربی را از یک مدار به مدار دیگر آورد و توان و مهارتی پایدار در او ایجاد کند.

معمولاً برخورد انسان‌ها با یکدیگر در سطحی افقی و از منظر حقوق و تکالیف صورت می‌گیرد؛ اما ممکن است در مواجهه با دیگران پا از قلمرو فردیت فراتر گذارد و از سر رحمت و شفقت موضع درمان‌گرانه و اصلاحی بگیرد؛ البته نه اصلاح وضع زندگی و معیشت ظاهری که در این صورت یک خادم اجتماعی خواهد بود، بلکه اصلاح نگرش‌ها، بینش‌ها، پسندها، خلیات و عادات دیگران؛ این چنین مواجهه‌ای یک مواجهه تربیتی است که از مربی انتظار می‌رود.^۱

ضرورت مربی پرورشی

اکنون وقت آن رسیده که از جایگاه مربی پرورشی در تربیت اخلاقی با طرح پرسش زیر، سخن گفت:

۱. عالم‌زاده نوری و همکاران، ۱۳۹۳.

- آیا در فرآیند تربیت، حضور مربی ضروری است، چگونه و تا چه میزان این حضور، لازم است؟

برای پاسخ به این سؤال لازم است ابتدا اصل پرسش به خوبی تعیین شود؛ وقتی گفته می‌شود مربی ضرورت دارد، یعنی بدون حضور مربی و همکاری او تربیت اخلاقی و تحول انسانی انجام نمی‌پذیرد و آدمی نمی‌تواند به مقصد برسد.

واژه «نمی‌تواند» قابلیت دو تفسیر دارد:

۱. عدم امکان عقلی؛ یعنی بدون دستگیری و همکاری مربی رسیدن به رشد اخلاقی یا معنوی امکان‌پذیر نیست.

۲. عدم وقوع غالبی؛ یعنی هر چند رسیدن به رشد اخلاقی یا معنوی بدون دستگیری و همکاری مربی، امکان عقلی دارد و چه بسا واقع نیز شده باشد، اما بسیار دشوار است و - نوعاً - محقق نمی‌شود؛ لذا این احتمال که کسی بدون مربی به مقصد برسد، بعید است.

بنابراین، می‌توان پرسش را این‌گونه بیان کرد:

- آیا مربی نقش بی‌بدیلی در تربیت دارد، یعنی بدون حضور او فرآیند تربیت انسان همواره مختل و ناممکن است یا امر تربیت بدون فرض مربی - نوعاً و نه دائماً - مختل و نامحقق است؟

هرگاه ضرورت مربی به یکی از دو معنای بالا ثابت شود، متناظر با مراجعه به مربی نیز ضرورت می‌یابد؛ به بیان دیگر، لازمه ضرورت مربی وجوب مراجعه به او و تبعیت از اوست:

چالش‌های اخلاقی مربیان پرورشی در فضای مجازی و راهکارهای برون‌رفت از آن / ۱۳۹

فَإِنَّ مَعْصِيَةَ النَّاصِحِ الْفَيِّقِ الْعَالِمِ الْمُجَرَّبِ تُورِثُ الْحَسْرَةَ وَتُعْقِبُ
النَّدَامَةَ؛^۱ نافرمانی از دستور نصیحت‌کننده مهربان، استاد دانا و با تجربه،
باعث اندوه و پشیمانی خواهد شد.

آسیب‌های ناشی از استفاده نادرست و کنترل نشده از فضای مجازی

در این بخش به برخی پیامدهای عمومی استفاده گسترده از اینترنت، فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی در جامعه که - عمدتاً - از سوی نوجوانان و جوانان - دانش‌آموزان - صورت می‌گیرد، اشاره می‌شود:

استفاده از اینترنت و فضای مجازی به خودی خود ابزار بی‌ضرری است؛ اما استفاده بیش از حد و نادرست و مهار نشده از این فضا ممکن است آثار منفی بر سازگاری اجتماعی، درسی، زناشویی و روابط میان‌فردی، سلامت روانی و جسمانی، روابط خانوادگی و وضعیت هیجانی افراد داشته باشد که این پدیده مشکل عمده‌ای را برای بهداشت روانی جامعه ایجاد کرده است.

به طور کلی، تأثیرات منفی استفاده از اینترنت و فضای مجازی زمانی افزایش پیدا کرد که کامپیوتر و موبایل به منازل، مدارس، دانشگاه‌ها و مشاغل راه پیدا کرد.^۲ به طور واقع فضای مجازی و اینترنت نقش مهم و روزافزونی در زندگی نوجوانان و جوانان ایفا می‌کنند. جاذبه این امر باعث شده تا بسیاری از جوانان و نوجوانان به جای تعامل با همسالان و والدین، کامپیوتر و موبایل را برگزینند.

این همنشینی، به مرور زمان شیرینی در جمع بودن را از فرد می‌گیرد و می‌تواند منجر به انزوا و افسردگی شود؛^۳ همچنین فضای مجازی با داشتن ویژگی‌های

۱. عالم‌زاده نوری و همکاران، ۱۳۹۳: ۶۳.

۲. ناستی‌زایی، ۱۳۸۸؛ مسعودنیا، ۱۳۹۰.

۳. درگاهی و رضوی، ۱۳۸۶.

منحصر به فرد مثل دسترسی آسان سهولت استفاده، گمنامی کاربران و هزینه پایین، در سالیان اخیر به یکی از عمومی‌ترین رسانه‌های جمعی جهان تبدیل شده است.^۱ استفاده از فضای مجازی در بین نسل جدید جامعه در حال گسترش است و بخشی از زندگی افراد را تشکیل می‌دهد. امروزه برای خرید، جمع‌آوری اطلاعات، گفتگو با سایر کاربران و بسیاری از فعالیت‌های دیگر از اینترنت استفاده می‌شود. به نظر می‌رسد هیچ جنبه‌ای از زندگی نیست که تحت تأثیر این دهکده جهانی قرار نگرفته باشد.^۲

فناوری فضای مجازی به طور وسیعی در جوامع گسترش پیدا کرده است؛ بدین معنا که مردم نقاط مختلف در سراسر کره زمین به مثابه یک دهکده، امکان برقراری ارتباط با یکدیگر و اطلاع از اخبار و رویدادهای جهانی را دارند. در چند سال اخیر شاهد تحولات شگرف فناوری و تأثیرات، فرهنگی، اجتماعی و حرفه‌ای ناشی از آن هستیم، انقلاب الکترونیک، انفجار اطلاعات و انقلاب رایانه‌ای تفاوت کمی و کیفی بسیاری را در جهان نسبت به دو دهه پیش با خود به همراه آورده است و آن تبدیل جهان به یک کل واحد است. بر این اساس - اینترنت - بازاری جهانی برای خرید و فروش اطلاعات است که می‌توان از این بازار به نحو مطلوب استفاده شود؛ اما در جامعه ایران به جهت وجود محدودیت‌هایی، اینترنت به منزله ابزاری برای آشنایی افراد مطرح است. به طور کلی، اینترنت دارای خدمات گوناگونی است از قبیل: وب‌سایت، وبلاگ، ایمیل، پروفایل، گروه‌های اینترنتی، چت و انواع خدمات جستجو.

۱. فیاض‌بخش و همکاران، ۱۳۹۰.

۲. سلیمی و همکاران، ۱۳۸۸.

چالش‌های اخلاقی مریشان پرورشی در فضای مجازی و راهکارهای برون‌رفت از آن / ۱۴۱

از طرفی ایجاد امنیت اینترنتی برای افراد- به خصوص نسل جوان- لازم و ضروری است؛ زیرا غالب جوانان و نوجوانان اطلاعات ناچیزی از خطرهای اینترنت دارند. امروزه دنیای رایانه هویت‌یابی نسل جوان را در ابعاد فکری و اخلاقی تحت تأثیر قرار داده و موجب اعتیاد نو و مدرن شده و بدین وسیله سبب آسیب اجتماعی می‌شود.

سودجویان نیز از طریق اینترنت به راحتی کالای خود را تبلیغ می‌کنند، خبرهای دروغ را برای جوامع می‌فرستند، ابهت فرهنگی و دینی خانواده‌ها را می‌شکنند و زمینه‌های آشفستگی هویت را برای جوانان فراهم می‌کنند.

مطالعات اخیر نشان می‌دهد که استفاده از اینترنت و فضای مجازی سبب احساس ناکامی، تنهایی، اضطراب و در مجموع کاهش سلامت روانی می‌شود.

پیامدهای منفی استفاده از فضای مجازی از جمله تغییر دادن سبک زندگی به منظور صرف زمان بیشتر در اینترنت، بی‌توجهی به سلامت خود، اجتناب از فعالیت‌های مهم زندگی، افت شدید درسی و تحصیلی، کاهش روابط اجتماعی، نادیده گرفتن خانواده و دوستان، مشکلات مالی ناشی از هزینه‌های بهره‌بردن از اینترنت و فضای مجازی نام برد.

در پژوهشی نشان داده شد که ارتباط اینترنتی و میزان استفاده از این فناوری به صورت منفی با ادراک نوجوانان از کیفیت ارتباط با فامیل رابطه دارد. یافته‌ها نشان می‌دهند که نوجوانانی که- معمولاً- از اینترنت استفاده می‌کنند با والدین، دوستان و مربیان خود دچار مشکل هستند و این مسئله بر کیفیت ارتباط آنها اثر می‌گذارد؛ لذا دانش‌آموزان در تمام سنین ممکن است تا حد نزول نمره‌های درسی و به هم خوردن روابط دوستانه آنها در اینترنت، زمان صرف کنند.^۱

در مطالعه برانی و همکاران (۲۰۱۳) نشان داده شد که اضطراب، هم به عنوان یک برآیند و نتیجه استفاده از اینترنت و هم یک عامل خطر برای استفاده از آن است؛ به بیان دیگر، نشان دادند مشکلات، روانی - مانند اضطراب - نه تنها نتیجه، بلکه علت استفاده ناسازگارانه از اینترنت است.

همچنین در مطالعه خود اضطراب را هم به عنوان نتیجه و هم به عنوان یک عامل خطر در استفاده از اینترنت معرفی کردند. آنها با مطالعه درباره جوانانی که استفاده از اینترنت داشتند، نشان دادند که هر مقدار جوانان احساس اضطراب بیشتری را در مدرسه گزارش کرده بودند، به همان اندازه استفاده از اینترنت به ویژه به صورت ارسال پیام نیز بالاتر بود.^۱ محققان شکل‌های متعددی برای استفاده آسیب‌شناختی از اینترنت برشمرده‌اند که از جمله می‌توان به معاشرت افراطی از طریق چت، ایمیل، تبادل پیام، بازی‌های کامپیوتری، فعالیت‌های جنسی از جمله تماشای وب سایت‌های مربوط به بزرگسالان، فعالیت‌های آنلاین افراطی مانند قماربازی و هک کردن یا برنامه‌نویسی کامپیوتری اشاره کرد.^۲ از دیگر چالش‌هایی که فضای مجازی برای مربیان پرورشی ایجاد می‌کند، می‌توان به مشغول شدن فکر افراد به مسائلی که آنها را از شکوفایی باز می‌دارد اشاره کرد؛ زیرا ذهن فعال بزرگترین سرمایه برای جامعه امروزی است؛ اما وقتی ذهن به عوامل مبتذل مشغول شود، جایی برای خلاقیت و سازندگی باقی نمی‌ماند. بیان این نکته لازم است که برای پر کردن اوقات فراغت استفاده از فضای مجازی مانعی ندارد؛ اما تنها استفاده از سرگرمی که فعالیت‌های مفید زندگی را تحت الشعاع قرار دهد و فکر را معطوف به عواملی کند که جز گمراهی سودی ندارد، می‌تواند به فاجعه‌ای بزرگ تبدیل شود.

۱. مسعودنیا، ۱۳۹۰.

۲. همان.

چالش‌های اخلاقی مربیان پرورشی در فضای مجازی و راهکارهای برون‌رفت از آن / ۱۴۳

در این میان نقش خانواده در هدایت استفاده از اینترنت به سزاست؛ لذا آشنایی فرزندان با خطرات جسمانی، رفتاری و اخلاقی و تقویت مبانی ارزشی، اخلاقی و دینی فرزندان و نیز ایجاد خودکنترلی و خودایمنی در آنها برای استفاده بهینه از فناوری‌های جدید، با اهمیت است.

نتایج تحقیقات و نیز نظر متخصصان مؤید این نکته است که بهترین کاری که می‌توان در این خصوص انجام داد، این است که قبل از فراهم‌آوری امکان استفاده از اینترنت، یک خط‌مشی کامل و دقیق درباره نحوه استفاده از اینترنت ترسیم شود.

بر این اساس، والدین می‌توانند ضمن آن‌که رایانه را در مکان عمومی منزل بگذارند، زمانی را به استفاده از اینترنت اختصاص دهند و خود نیز در این زمینه همراهی کنند.

البته هر یک از وسایل ارتباط جمعی ضمن اینکه به لحاظ تسهیل امور، آثار مثبتی در جامعه داشته و دارند به لحاظ سوءاستفاده‌ای که از آنها می‌شود، ممکن است آسیب‌هایی برای جامعه به دنبال داشته باشند؛ لذا هر چه وسایل ارتباط جمعی - بیشتر - قابل کنترل باشند، آسیب‌هایی ناشی از آنها کمتر است.

به طور کلی، مهم‌ترین آسیب‌های فضای مجازی و اینترنت را می‌توان به صورت زیر فهرست کرد که البته دو مورد آخر - به صورت تفصیلی - بیان می‌شوند:

۱. آسیب فکری؛ استفاده از حد متعارف از اینترنت به وابستگی شدید روانی و فکری می‌انجامد.

۲. آسیب جسمانی؛ موجب فشارهای عصبی، چاقی، انزوا و چشم درد می‌شود.

۳. آسیب اجتماعی - فرهنگی؛ گاهی مشاهده می‌شود که افراد چنان در اتاق‌های گفتگو غرق می‌شوند که حتی زمان صرف غذا را فراموش می‌کنند. این دسته افراد، علائمی شبیه الکلی‌ها یا معتادان دارند؛ لذا بسیاری از آنها از بی‌خوابی رنج می‌برند، خسته‌اند و روابطشان با اطرافیان به حداقل رسیده است.

۴. گسست فکری و عاطفی؛ با ورود اینترنت و رایانه به درون خانواده‌ها بین والدین و فرزندان جدایی فکری- عاطفی و فیزیکی رخ می‌دهد، هم‌چنان که پیشرفت خیره‌کننده فناوری تأثیرات محسوس و نامحسوس زیادی را بر زندگی دختران گذاشته است.

۵. درگیری احساسی در اینترنت و فضای مجازی

یکی از مهم‌ترین مسائلی که دانش آموزان با آن مواجه هستند، عشق اینترنتی و رابطه‌های جنس مخالف در آن است؛ معضلی که مربیان پرورشی بایستی برای این چالش با آگاهی کامل به حل آن بپردازند.

بر این اساس، بسیاری از روانشناسان، تحقیقات خود را به آن اختصاص داده‌اند و برنامه‌های زیادی در رسانه‌ها و مجامع به آن می‌پردازند و البته یکی از بزرگترین نگرانی‌های خانواده‌هایی شده است که فرزندانشان به این وسیله گرایش دارند؛ زیرا سایت‌هایی وجود دارد و چت‌روم‌هایی طراحی شده‌اند که مکانی برای دوست‌یابی دختران و پسران است و بسیاری از افراد تنها هدفشان از وارد شدن به این سایت‌ها یافتن دوست و گاهی انتخاب همسر برای آینده خود است.

۶. جاسوسی اینترنتی

دسترسی آسان به سایت‌های جاسوسی رژیم آمریکا و رژیم صهیونیستی و کشورهای دیگر، امکان ارسال و دریافت ایمیل به هر نقطه از دنیا و غیر قابل کنترل بودن داده‌های مبادله شده در ایران، ضریب انجام جاسوسی از طریق اینترنت و فضای مجازی را بالا برده است.

ابعاد اجتماعی استفاده از فضای مجازی و اینترنت

۱. ارتباطات نامتعارف میان قشر جوان

جوانان، یکی از گروه‌های سنی هستند که علاقه شدیدی به اینترنت و فضای مجازی نشان داده‌اند. این رسانه به واسطه چندگانگی و نیز قدرت جذب افراد، جایگاه ویژه‌ای در میان این گروه سنی در سراسر دنیا پیدا کرده است.

چالش‌های اخلاقی مریمان پرورشی در فضای مجازی و راهکارهای برون‌رفت از آن / ۱۴۵

فضای مجازی به دنیای مجازی ایجاد ارتباط و ابراز عقاید جوانان تبدیل شده و این حالت در کشورهای گوناگون از شدت و ضعف برخوردار است. اینترنت و فضای مجازی، فضای لازم برای بروز هیجانات جوانان را فراهم می‌آورد؛ این افراد به راحتی می‌توانند در حالی که در محیط خانه یا مدرسه هستند با دیگران ارتباط برقرار نمایند. به طور کلی، فضای مجازی شکل‌های جدیدی از انسان اجتماعی تولید می‌کند و جوانان به لحاظ انعطاف‌پذیری در پذیرش اجتماع جدید انسانی، بیشترین علاقه را به این رسانه نشان می‌دهند.^۱

امروزه در سایه رشد و گسترش روزافزون فناوری‌های نوین ارتباطی - اطلاعاتی، یکی از روش‌های جدید دوست‌یابی و ایجاد ارتباط با سایرین، استفاده از اینترنت - مخصوصاً - فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی است.

در این مقوله، اتاق‌های گفتگو که به چت‌روم معروف هستند و در سایت‌های گوناگون در دسترس همگان قرار دارند، بیشترین نقش را ایفا می‌کنند. افزایش امکانات تصویری در این سایت‌ها باعث شده است با نصب یک دوربین کوچک روی مانیتور، امکان ارتباط چهره به چهره نیز فراهم شود تا فضای ارتباطی حالتی طبیعی‌تر به خود بگیرد. این فناوری پیشرفته، انقلابی در نزدیک‌تر شدن افراد در سراسر دنیا به یکدیگر ایجاد کرده است؛ اما این ارتباط در چت‌روم‌ها و از طریق فضای مجازی، نوع جدیدی از عشق‌های مجازی را ایجاد نموده که به عشق‌های اینترنتی معروف است.

چت یکی از پرطرفدارترین امکانات فضای مجازی در ایران است؛ به طوری که بسیاری از زوج‌ها، دوست دخترها، دوست پسرها، نامزدها - زن و مرد - هستند که از طریق اتاق‌های گفتگو با هم ارتباط برقرار می‌کنند.

البته گروه‌هایی به صورت آنلاین هستند که افراد مجرد در زمان‌های مشخص به آنها پیام فرستاده و متقابلاً پیام دریافت می‌نمایند و گاهی این ارتباط ساعت‌ها به طول می‌انجامد و موجب گمراهی آنها از ارتباط حقیقی نمی‌شود؛ اما عده‌ای نیز همراه می‌شوند و نمی‌توانند خود را از شبکه آشفته فضای مجازی رها کنند؛ نمی‌توانند معشوقه‌های جدید مجازی خود را کنار زده و یا آنها را مهار کنند، بر عکس آنها را بر روابط زندگی خود ترجیح می‌دهند.

در ارتباط مجازی، دختران به لحاظ احساس خطر یا بروز شرم در حضور جنس مخالف، ترجیح می‌دهند در دنیای مجازی و فارغ از دغدغه‌های حضور واقعی به گفتگو بپردازند. دختران در این شرایط به لحاظ غلیان احساسات و گرایش‌های جدید و ناملموس در خود، علاقه وافری به این نوع ارتباط نشان می‌دهند و به طور معمول از هویت و شناسه‌های غیر واقعی برای حضور و معرفی خود استفاده می‌کنند. بنابراین، زنان بیشتر به دنبال گروه‌های دوستی و حمایت و روابط عاشقانه هستند؛ در مقابل، مردان در اینترنت به دنبال راه‌هایی برای کسب قدرت و شهوت و همین‌طور رؤیای جنسی خود هستند.^۱

در مجموع، این فضا به دلیل تسهیل ایجاد روابط دوستانه و عاشقانه با سرعت نور، در زمینه‌های غیر اخلاقی بسیار مورد توجه است. اغلب، گسترش روابط غیر اخلاقی مجازی در عرصه اینترنت، در جهت روابط غیر اخلاقی واقعی صورت می‌گیرد. در این میان، شبکه اینترنت مجال مناسبی برای رشد و توسعه انواع مختلف رفتارهای غیر اخلاقی است؛ این پدیده یک فضای مجازی برای فعالیت‌های غیر اخلاقی می‌آفریند. همچنین موجب سهولت خیانت در روابط زناشویی و روابط نامشروع می‌شود.

چالش‌های اخلاقی مرزبان پرورشی در فضای مجازی و راهکارهای برون‌رفت از آن / ۱۴۷

اگر اصول اخلاقی نادیده گرفته شود، می‌توان گفت اینترنت چیز خوبی است که می‌توان به آسانی به دنبال اعمال غیر اخلاقی، قماربازی، خرید و فروش و بورس‌بازی در آن رفت بدون این‌که مجبور شد با انسان‌های مختلف تعامل و برخورد رو در رو داشت. نتیجه آن‌که روابط غیر اخلاقی برخط، به طور معمول برخط باقی نمی‌ماند و در بسیاری موارد به روابط فیزیکی می‌انجامد؛ البته جذابیت این مسئله قابل انکار نیست، اما به نظر معقولانه می‌رسد که برای قابلیت تغییر رفتاری اینترنت، چند متغیر تحریک برانگیز مهیج و نگهدارنده را برشمرد.

این متغیرها عبارتند از: روابط نزدیک غیر اخلاقی، فقدان کنترل و بازدارندگی، فقدان مسئولیت‌پذیری، فقدان محدودیت زمانی و احساس تحت کنترل نبودن.

۲. جرایم رایانه‌ای و اینترنتی

شاید هک شدن سایت بانک ملی ایران و شبکه شتاب یکی از نخستین نشانه‌های ورود ایران به جامعه اطلاعاتی باشد؛ با این حال گسترده بودن تعداد سایت‌های آموزش هک و بالا بردن تعداد هکرها و آمار بالای سایت‌های هک شده حکایت از رسوخ این پدیده به جامعه دارد.

بر این اساس، گسترش شبکه‌های مجازی تجارت الکترونیک و آنچه به نام «گلد کوئیست» و «پنتاگون» و چند نام دیگر شناخته شده است، آسیب‌پذیری ساختار ایران در این زمینه را نشان می‌دهد.

۳. انحراف‌های اخلاقی و فردی (سوء استفاده جنسی)

در سال ۱۹۹۹ میلادی گردهمایی جهانی با عنوان «کارشناسی برای حمایت کودکان در برابر سوء استفاده جنسی از طریق اینترنت» برگزار گردید که منجر به صدور قطعنامه‌ای شد که در آن آمده است:

هرچه اینترنت بیشتر توسعه پیدا کند، کودکان بیشتر در معرض محتویات خطرناک آن قرار خواهند گرفت. فعالیت‌های محرمانه مربوط به فحش‌های کودکان و پورنوگرافی که از طریق اینترنت مورد استفاده واقع می‌شود، اکنون از مسائل حاد به شمار می‌رود. نتیجه آن‌که کار با اینترنت، امکان و ضریب انحراف اخلاقی جوانان را بالا برده است.

۴. انزوای اجتماعی

انزوای اجتماعی وضعیتی است که در آن ارتباطات فرد مذکور و حمایت اجتماعی وی در سطح پایینی قرار دارد. انزوای اجتماعی را می‌توان فقدان ارتباط و سست شدن پیوندهای میان افراد با یکدیگر و با جامعه دانست.

امروزه فضای مجازی در زندگی اجتماعی، جای دوستان و نزدیکان را گرفته و جایگزین روابط دوستانه و فامیلی شده است. افرادی که ساعت‌ها وقت خود را در سایت‌های اینترنتی می‌گذرانند بسیاری از ارزش‌های اجتماعی را زیر پا می‌نهند؛ چراکه فعالیت‌های اجتماعی خود را کنار گذاشته و به فعالیت‌های فردی روی می‌آورد. نتایج پژوهش شاندرز^۱ نشان داد که استفاده زیاد از اینترنت با پیوند ضعیف اجتماعی مرتبط است؛ برعکس کاربرانی که از اینترنت کمتر استفاده می‌کنند، به طور قابل ملاحظه‌ای با والدین و دوستانشان ارتباط بیشتری دارند.^۲

بررسی محققان نشان می‌دهد شاید هیچگاه کاربران اینترنت از افسردگی و انزوای اجتماعی خود، آگاه نباشند و در صورت آگاهی آن را تأیید نکنند؛ اما ماهیت کار با اینترنت چنان است که فرد را در خود غرق می‌کند. پژوهش‌های انجام شده حاکی از آن است که دنیای اجتماعی در آینده دنیایی منزوی باشد؛ چرا که

1. Chanders

چالش‌های اخلاقی مربیان پرورشی در فضای مجازی و راهکارهای برون‌رفت از آن / ۱۴۹

اینترنت با توجه به رشدی که دارد و جذابیت‌های کاذبی که برای نوجوانان ایجاد می‌کند، آنها را به خود معتاد ساخته و جانشین والدین می‌شود.

۵. بلوغ جنسی زودرس در اتاق‌های گفتگو و شبکه‌های اجتماعی

بخش مهمی از محتواهای ارائه شده در فضای مجازی- به خصوص سایت‌های زندگی دوم، بدون در نظر گرفتن اقتضای سنی مخاطب- حاوی مباحث جنسی در سطوح مختلف است که چون در سیستم آموزش و پرورش و خانواده به طور صحیح این اطلاعات به فرزندان منتقل نمی‌شود، ممکن است به سرعت در معرض دید و برداشت و تحلیل کاربران نوجوان قرار گیرد و به تدریج جوان و نوجوان را که در شرایط خاص جسمی و غلیبان غرایز جنسی که آمادگی آن را ندارد، قرار دهد و فرزندان را دچار سردرگمی و انحراف از مسیر ارزش‌های جامعه نماید.

با امکانات و گزینه‌های فراوانی که رسانه‌های عمومی از جمله اینترنت در اختیار جوانان می‌گذارند، آنان دائماً با محرک‌های جدید و انواع مختلف رفتار آشنا می‌شوند؛ چنین فضایی هویت نامشخص و پیوسته متحولی را می‌آفریند، یعنی اینترنت یک صحنه اجتماعی است که فرد را در موقعیت‌های متنوع نقش‌ها و سبک‌های زندگی قرار می‌دهد و از آن تأثیر می‌پذیرد.

از نظر صاحب‌نظران جامعه‌شناسی، شکل‌گیری هویت افراد تحت تأثیر منابع گوناگونی است؛ عمده‌ترین این منابع، خانواده، رسانه‌های گروهی، مدرسه و گروه همسالان است. از این میان رسانه‌های گروهی با توجه به گستره نفوذ و فراگیری آن اهمیت ویژه‌ای یافته‌اند و گسترش تلویزیون‌های ماهواره‌ای موجب شده شکل‌گیری نظام شخصی و هویت افراد تحت تأثیر عوامل متعدد و گاه متعارض قرار گیرد.^۱

۶. تهدید بنیان‌های خانواده و نارضایتی‌های خانوادگی

یکی از بزرگترین مسائل اجتماعی که جوامع امروزی به آن مبتلا است، ضعف بنیاد خانواده است. از آن‌جا که مشکلات خانواده‌ها به صورت ناهنجاری‌های اجتماعی بروز می‌کند، خانواده و سلامت آن از اهمیت بالایی برخوردار است. آماده کردن فرزندان برای پذیرش مسئولیت‌های اجتماعی یکی از وظایف مهم و اساسی خانواده‌ها به شمار می‌رود؛ چرا که جوانان باید بتوانند به خصوص برای زندگی‌های مشترک آماده شوند و سعی نمایند روابط خود را با پیرامون- در حد متعارف و قابل قبولی- تنظیم نمایند.

صرف‌نظر از آمار و ارقام بالا و روزافزونی که در مسائلی مانند بالا رفتن سن ازدواج، طلاق، فرار از منزل، فحشا و سایر مسایل خانوادگی وجود دارد، سرد شدن ارتباطات عاطفی و نارضایتی‌ها از زندگی خانوادگی باعث ناکامی‌ها و شکست‌های بزرگی در زندگی جوانان شده است که نشان از مشکلات عمیقی در سطح خانواده دارد؛ لذا این مسائل باید ریشه‌یابی و درمان شوند.

امروزه با ورود تکنولوژی و وسایل ارتباط جمعی در خانواده، خانواده ایرانی با مسائل و مشکلات عدیده‌ای روبه‌رو شده است. در بررسی وضعیت خانواده‌های ایرانی می‌توان گفت که در معرض تغییرات مهمی که ناشی از پیدایی و ورود تکنولوژی‌های جدید به حریم خانواده است، قرار دارند.

در میان تکنولوژی‌های نو، اینترنت به لحاظ ویژگی‌های خاص، دارای اهمیتی شگرف است؛ زیرا سبب شده تا ساختار تازه‌ای در خانواده‌های ایرانی در شرف تکوین باشد.

در خصوص این پدیده، آن‌چه در خانواده‌های ایرانی مشاهده می‌گردد این است که حضور این رسانه و به طور کلی رایانه شخصی، ارتباطات خانوادگی را دستخوش تغییر نموده است.

چالش‌های اخلاقی مربیان پرورشی در فضای مجازی و راهکارهای برون‌رفت از آن / ۱۵۱

به طور کلی، استفاده از فضای مجازی، فعالیتی زمان‌بر است که مدت تعامل افراد خانواده را با یکدیگر کاهش می‌دهد. در این میان جوانان به واسطه فراغتی که دارند- نسبت به بزرگسالان، مدت زمان بیشتری را به فضای مجازی اختصاص می‌دهند. از طرف دیگر، فضای مجازی کشمکش‌های جدیدی را در خانواده ایجاد می‌کند که شامل زمان استفاده از اینترنت، نوع صفحاتی که توسط اعضای کاربر خانواده مورد استفاده واقع می‌شود و دستیابی جوانان و والدین آنان به اطلاعات خصوصی یکدیگر است؛ چنانچه جوان در پیوندهای عاطفی و درک متقابل با سایر اعضای خانواده دچار مشکل باشد، احساس تنهایی، افسردگی و بی‌تفاوتی کرده و برای جبران آن به یک دوست و سرگرمی خاص روی می‌آورد که فضای مجازی مناسب‌ترین محمل برای این مقصود است. بنابراین، یکی از زمینه‌های اصلی در بروز مشکلات خانوادگی و نیز نارضایتی از زندگی مشترک، فضای مجازی است که تحت تأثیر تولیدات رسانه‌ای به وجود آمده و باعث گردیده سطح توقع و رضایت از زندگی‌های مشترک را به خصوص در میان نسل جوان بالا ببرد. تحت تأثیر این فضا، آنچه جوان باید از زندگی مشترک انتظار داشته باشد- به نوعی- تحریف می‌شود.

از طرف دیگر، لذت و صمیمیتی که از برنامه‌ها و محتویات رسانه‌ها مانند فیلم‌ها و سریال‌ها در اذهان جوانان نقش می‌بندد تا حد بسیار زیادی در زندگی طبیعی قابل دستیابی نخواهند بود و این می‌تواند تبعات زیانباری برای آینده جوانان به همراه داشته باشد. نتیجه آن‌که تغییر ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی- به نوبه خود- بنیان‌های خانوادگی را در معرض تهدید قرار می‌دهد. تغییرات تکنولوژیکی، ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی را تحت تأثیر خود قرار داده است؛ لذا یکی از چالش‌های فراوری فرهنگ‌ها برخورد با این پدیده است، چون ورود اینترنت همراه با ارزش‌های غربی، چالش‌های جدیدی در کشورهای دیگر به وجود آورده است.

از آن جا که برخی از عناصر موجود در این پدیده مغایر با فرهنگ خودی - ارزش های اسلامی و ایرانی - است، پس اینترنت می تواند آسیب های زیادی به همراه داشته باشد. به عنوان مثال؛ ورود اینترنت در حوزه خانواده موجب تغییر نظام ارزشی در خانواده ها می شود؛ هم چنان که در یک مطالعه تجربی نشان داده شد استفاده جوانان از اینترنت موجب کاهش ارزش های خانواده شده است.

۷. اعتیاد اینترنتی

یکی از آسیب های اینترنت، اعتیاد به آن است به طوری که از میان ۴۷ میلیون استفاده کننده از اینترنت در آمریکا، ۲ تا ۵ میلیون دچار اعتیاد اینترنتی شده اند و با معضلات زیادی گریبان گیر هستند.^۱

در جامعه ایران نیز با گسترش روزافزون اینترنت، این مسئله مشاهده می شود؛ به نحوی که نتیجه تحقیقات انجام شده در کشور نشان می دهد که بیشترین استفاده کنندگان از اینترنت جوانان هستند و ۳۵ درصد از آنها به خاطر حضور در چت روم، ۲۸ درصد برای بازی های اینترنتی، ۳۰ درصد به منظور چک کردن پست الکترونیکی و ۲۵ درصد نیز به دلیل جستجو، در شبکه جهانی هستند.

توان اعتیاد آورنده مواد مخدر، بر اساس سرعت جذب مواد مزبور به بدن انسان است؛ اما در مورد اینترنت، این سرعت و در دسترس بودن آن است که ایجاد اعتیاد می کند. اگر این فرضیه درست باشد، باید با افزایش سرعت مودم ها و سهولت دسترسی، منتظر سطوح بالاتری از استفاده های اعتیاد آمیز اینترنت بود.

بر این اساس، قدرت محتواها به عنوان پتانسیل تحریک برانگیزی، مطالبی است که به صورت برخط مورد مطالعه قرار می گیرد و مشخص است که تحریک برانگیزترین محتواها - محتواهای جنسی - بیشترین و بالاترین سطوح استفاده در اینترنت را دارا هستند؛

چالش‌های اخلاقی مربیان پرورشی در فضای مجازی و راهکارهای برون‌رفت از آن / ۱۵۳

لذا این احتمال وجود دارد که با چند زیرمجموعه از اعتیاد اینترنتی و سوءاستفاده از اینترنت روبه‌رو باشیم و این احتمال قوی نیز وجود دارد که درجاتی از سطوح مشترک میان اعتیاد به اینترنت، اعتیاد جنسی، اعتیاد به قمار و اعتیاد به خرید و مصرف - بریز و پپاش - وجود داشته باشد.

اعتیاد به اینترنت مثل هر نوع اعتیاد دیگری صرف‌نظر از اینکه آن را یک بیماری روانی به حساب آورد یا یک معضل اجتماعی، پدیده‌ای فراگیر است که با صدمات روانی اجتماعی، خانوادگی، جسمانی و حتی اقتصادی همراه است؛ لذا معتادان به اینترنت مانند اغلب انواع معتادان، دچار افت در کارکردهای فردی و اجتماعی می‌شوند؛ اما فرق این اعتیاد با بقیه این است که معتادان اینترنت کمتر احساس گناه می‌کنند، چون این افراد - اغلب - جزو افراد باکلاس و بافرهنگ جامعه هستند.

هر چند هنوز معیاری برای تشخیص اعتیاد به اینترنت ارائه نشده است؛ اما علائم این نوع اعتیاد را به دو دسته زیر تقسیم کرده‌اند:

۱. علائم روانی که عبارتند از: نوعی احساس لذت و رضایت هنگام دسترسی به اینترنت، ناتوانی در متوقف کردن افسردگی و بدخلقی در مواقعی که دسترسی به اینترنت وجود ندارد و دروغ گفتن به دیگران در مورد میزان استفاده از اینترنت.

۲. علائم جسمی که عبارتند از: علائمی که ناشی از نشستن زیاد است مثل سوزش چشم و سردرد و کمردرد و اضافه وزن، علائمی که ناشی از غفلت فرد نسبت به خودش است مثل بی‌نظمی در غذا خوردن و صرف‌نظر کردن از بعضی وعده‌های غذایی و توجه نکردن به بهداشت و آراستگی فردی و اختلالات خواب و تغییر در الگوی خواب.

همچنین اعتیاد به اینترنت می‌تواند مشکلات جدی تحصیلی و خانوادگی برای مخاطبان به وجود آورد.

به طور کلی، اگر استفاده‌کنندگان از اینترنت نتوانند به مدت یک ماه دوری از اینترنت را تحمل کنند در معرض خطر اعتیاد به آن قرار دارند؛ لذا مشاهده می‌شود برخی جوانان، شب‌ها را تا صبح با اینترنت می‌گذرانند و تمام صبح را خواب هستند که این مسئله آغازگر آسیب‌های متعدد دیگر نیز می‌شود؛ از جمله آسیب‌های خانوادگی، ارتباطی، عاطفی، روانی، جسمی و اقتصادی.

ابعاد فرهنگی فضای مجازی و اینترنت

۱. ایجاد محرکه‌های قوی برای تبادلات فرهنگی غیر قابل کنترل

با وجود اینترنت بسیاری از محصولات فرهنگی که ماده اولیه آنها اطلاعات است - مثل کتاب، مقاله، موسیقی، فیلم، نقاشی و عکس - به راحتی و بدون مانع تبادل می‌شوند که این به هم آمیختگی فرهنگی بویژه میان ایرانیان داخل و خارج کشور، غیر قابل کنترل شده است.

۲. بسترسازی بیشتر برای تهاجم فرهنگی

رسانه اینترنت با همه سرویس‌های متنوعش، قابلیت تبدیل شدن به بستری برای تهاجم فرهنگی را دارد. فضای مجازی و تکنولوژی‌های مرتبط با این دنیا - اعم از سخت‌افزاری و نرم‌افزاری - دانشی است که در غرب تولید شده و هنوز امتیاز این علم در دست آنان است؛ این بدین معناست که کشورهایی خاص فرصت بیشتری برای حضور در فضای گسترده و نامتناهی مجازی دارند، لذا امکان وسیعی برای تأثیرگذاری بر روی دیگر فرهنگ‌ها و تمدن‌ها خواهند داشت.

این موضوع به فرهنگ‌های ارزشی، غنی و با ریشه‌ای که به دلایل متعدد از حضور مؤثر در فضای مجازی محروم یا ناتوان‌اند، آسیب جدی وارد می‌کند و به نوعی

چالش‌های اخلاقی مربیان پرورشی در فضای مجازی و راهکارهای برون‌رفت از آن / ۱۵۵

آنها را در معرض استحاله و اثرپذیری از فرهنگ‌های بیگانه مسلط بر فضای مجازی قرار می‌دهد. بنابراین، دور از انتظار نیست سیاستگذاری‌های این دنیا بر اساس راهبردهای چنین جوامعی طرح‌ریزی می‌شود.

۳. انتقال هنجارها و نرّم‌های ارزشی و اخلاقی غربی

اینترنت یک پدیده غربی است و فرهنگ حامل آن نیز غربی است؛ پس چندان غیر معقول نیست اگر گفته شود اینترنت موجب انتقال هنجارها و نرّم‌های ارزشی و اخلاقی غربی می‌شود.

راهکارهای برون رفتن از چالش فضای مجازی برای مربیان پرورشی

با توجه به اینکه بیشتر استفاده‌کنندگان از اینترنت و فضای مجازی، نوجوانان و جوانان هستند، فرهنگ‌سازی برای کاهش پیامدهای آن ضروری است.

یکی از علت‌هایی که استفاده درست از بعضی از وسایل دانسته نمی‌شود، فرهنگ غلطی است که افراد درونی شده است؛ در حالی که هر وسیله جدیدی که وارد جامعه می‌شود باید کاربرد آن در مواردی باشد که برای مردم و اجتماع مفید باشد نه آن‌که همواره به دنبال جاذبه و سرگرمی بود و جذابیت را فدای منفعت کرد.

همچنین باید از طریق امکاناتی که در ادامه بیان می‌شود، فواید اینترنت و کاربردهای آن آموزش داده شود و کاربران را تشویق کرد که به جای صرف کردن ذهنشان به کارهای حاشیه‌ای، به مسائل علمی و شکوفایی جامعه توجه نمایند و از نعمت‌های خدا بهترین استفاده را انجام دهند و از لحظه لحظه زندگیشان بهترین بهره‌برداری را نمایند و قدر ثانیه‌هایی را که می‌گذرد بدانند و از این مسئله غافل نشوند که هر ثانیه عمر هیچ بازگشتی نیست.

امکاناتی که می‌توان از آنها استفاده کرد به شرح زیر است:

۱. آگاهی بخشیدن به مردم از طریق بسیج امکانات موجود؛
۲. راه‌اندازی اینترنت ملی یا بانک اطلاعات ملی توسط وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات؛
۳. استفاده حداکثری از امکانات صدا و سیما در مسیر آگاهی دادن به مردم؛
۴. استفاده از نشریات و روزنامه‌ها با برنامه‌ریزی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی؛
۵. پخش آگهی‌های آموزنده از سوی وزارت ارشاد در صدا و سیما در جهت افزایش آگاهی خانواده‌ها در خصوص خطرات ناشی از اینترنت؛
۶. پخش برنامه‌های کوتاه آموزشی درباره مزایا و معایب اینترنت از زبان نخبگان، ورزشکاران و هنرمندان الگوی جوانان؛
۷. برگزاری جلسات آموزشی از سوی مصادر امور فرهنگی در شهرستان‌ها به منظور آشنا نمودن و اطلاع‌رسانی به والدین در مورد فناوری‌های جدید به ویژه اینترنت و شبکه‌های اجتماعی مجازی؛
۸. استفاده از امکانات آموزش و پرورش و مدارس به وسیله معلمان و مربیان پرورشی در مسیر آشنایی دانش‌آموزان با خطر تهاجم فرهنگی؛
۹. آموزش استفاده صحیح از اینترنت توسط مربیان پرورشی به نوجوانان؛
۱۰. معرفی سایت‌هایی مفید توسط مسئولین مدرسه و مربیان در زمینه‌های مختلف با نصب دستورالعمل استفاده از کامپیوتر و اینترنت در اتاق سایت مدارس با تنظیم شیوه‌نامه آن توسط مسئولان مرتبط در وزارت آموزش و پرورش و جلوگیری از سوء استفاده‌ها در این مورد؛
۱۱. پیشگیری از آسیب‌های اینترنتی با اقدامات مناسب اولیای مدرسه؛
۱۲. برگزاری کلاس‌های آموزشی در مدارس جهت آگاهی دادن به نوجوانان و جوانان
۱۳. معرفی مزایا و معایب فناوری‌های جدید و نحوه استفاده صحیح از آنها؛

چالش‌های اخلاقی مربیان پرورشی در فضای مجازی و راهکارهای برون‌رفت از آن / ۱۵۷

۱۴. طراحی و تدوین بخشی از کتاب‌های درسی در ارتباط با آشنایی

دانش آموزان با فناوری‌های جدید، اینترنت و خطرات بالقوه آنها؛

۱۵. استفاده از امکانات دانشگاه‌ها و حوزه‌های علمیه برای برگزاری

همایشی‌های تخصصی؛

۱۶. استفاده از ظرفیت‌های اثرگذار بسیج، مساجد و روحانیت؛

۱۷. استفاده از دیگر ابزارهای فرهنگی مانند سینما و تئاتر؛

۱۸. برگزاری کلاس‌های آموزشی، علمی، مذهبی، تفریحی و انجام

مسابقات مختلف ورزشی توسط سازمان ملی جوانان و با هزینه کم؛

۱۹. برگزاری اردوهای تفریحی، علمی و آموزشی به تفکیک سن و جنس

برای دانش آموزان و دانشجویان و انجام مسابقات ورزشی در سطح گسترده؛

۲۰. در دسترس بودن مشاوران آگاه، مجرب، متعهد و دلسوز برای

راهنمایی نوجوانان و جوانان و خانواده‌های آنان برای پیشگیری از

بروز این نوع مشکلات؛

۲۱. استفاده از امکانات آموزشی نیروهای نظامی در دوره‌های سربازی؛

۲۲. تحکیم و تقویت مبانی عقیدتی جامعه خصوصاً جوانان از طریق

نهادهای مسئول؛

۲۳. برنامه‌ریزی برای آموزش تخصصی مردم خصوصاً جوانان برای ورود

مؤثر به فضای مجازی و ابراز وجود و ارائه برنامه‌های دینی و ملی جذاب؛

۲۴. ایجاد اشتغال برای جوانان توسط برنامه‌ریزان و به دنبال آن فراهم

کردن زمینه‌هایی برای رفع مشکلات ازدواج جوانان.

در مجموع، اولین مکانی که انسان، فرهنگ می‌آموزد، خانواده است و تأثیری که

خانواده بر فرد می‌گذارد غیر قابل انکار است؛ پس در شکل‌گیری شخصیت فرزندان،

والدین می‌توانند نقش مهمی داشته باشند و اگر با آموزش صحیح و با کمک مربیان پرورشی و نیز با شکل‌گیری عواطف و محبت به فرزندان و فراهم کردن سرگرمی- های سالم برای آنها و کنترل صحیح فرزندان خود می‌توانند از جذب آنها به امور گمراه کننده و انحرافات جلوگیری کنند و نیازهای جوانان را به گونه‌ای بر طرف نمایند و مانند یک دوست برای بچه‌های خود باشند که آنها فرصت فکر کردن به سرگرمی‌های کاذب را نداشته باشند و در صورت آگاهی به آنان بیاموزند که هر وسیله‌ای چه کاربردهای مفیدی دارد.

به طور کلی، اگر کانون خانواده گرم و دوستانه باشد، نیازهای عاطفی فرزندان را به درستی تأمین نماید و افراد خانواده بدانند که والدین برایشان بهترین دوست هستند و مشورت با آنها باعث خوشبختی‌شان می‌شود، به دنبال عشق و محبت در اینترنت نمی‌گردند.

بر این اساس، از جمله تدابیر پیش گیرنده توسط والدین را می‌توان چنین نام برد:

۱. با فعالیت‌های اینترنتی و آنچه فرزندان‌شان در این فضا می‌توانند انجام دهند، آشنا شده و راه‌های مقابله با آن را فرا بگیرند.
۲. رایانه‌ها را در منزل در جایی قرار دهند که امکان استفاده خصوصی از آن وجود نداشته باشد و بتوانند به راحتی فعالیت‌های فرزندان را تحت نظر داشته باشند.
۳. درباره قواعد و مقررات استفاده از اینترنت در منزل، بحث و تبادل نظر کنند و در نهایت مقررات خاصی را در این زمینه به فرزندان خود ابلاغ نمایند و موضوعات و موارد مربوط را به آنها تذکر دهند؛ به عنوان مثال:
 - زمان و شرایط لازم برای استفاده از اینترنت؛
 - مدت زمان مجاز استفاده از اینترنت؛
 - انواع وب سایت‌ها و فعالیت‌های قابل قبول و غیر قابل قبول؛

چالش‌های اخلاقی مربیان پرورشی در فضای مجازی و راهکارهای برون‌رفت از آن / ۱۵۹

- افشای اطلاعات ضمن استفاده از اینترنت؛
 - چگونگی مواجهه با مشکل در هنگام استفاده از اینترنت و کمک گرفتن از والدین.
۴. دیدگاه خود را در خصوص موضوعات صریح جنسی و رفتارهای ناشایست تشریح کنند و درباره غیر مجاز و مخرب بودن برخی از سایت‌ها برای فرزندان توضیح دهند؛ در غیر این صورت، آنها واکنش‌های منفی نشان داده و به بیراهه خواهند رفت.
۵. این واقعیت را بپذیرند که فرزندانشان نسبت به آنها، بیشتر با فضای اینترنت خو گرفته‌اند؛ پس اگر می‌خواهند در این مورد اقدامات مؤثری انجام دهند، باید وقت بیشتری صرف کرده و این خلأ را پر کنند؛ مانند گذراندن اوقات بیشتری با فرزندان در فضای بیرون از خانه به طوری که فرزندان از نظر عاطفی، احساس خلأ نکنند و جهت جبران این کمبود به فضای مجازی پناه نبرند.
۶. به تفاوت میزان اعتماد به نفس فرزندان خود در فعالیت‌های آنلاین و فعالیت در فضای خارج پی ببرند و به آن توجه داشته باشند؛ چرا که جوانان ممکن است در فضای مجازی دست به کارهایی بزنند که در عالم فیزیکی جرئت ارتکابش را نداشته باشند؛ لذا والدین باید نسبت به فعالیت‌های آنها مراقبت ویژه‌ای به عمل آورند.
۷. به فرزندانشان هشدار دهند که رمزهای عبور شخصی خود را کاملاً مخفی نگه دارند و حتی در اختیار نزدیکترین دوستان خود نیز قرار ندهند تا با استفاده از نشانی پست الکترونیکی آنها مطالب نامناسب برای دیگران ارسال نگردد.

۸. باید به نوجوانان آموزش داد تا هیچ‌یک از اطلاعات و عکس‌های شخصی و خانوادگی خود را به ویژه در اتاق‌های گفتگو در اختیار کسی قرار ندهند.
۹. توجه عملی خانواده‌ها به ارزش‌های دینی و ملی مانند صله ارحام و ارتباط با فامیل در اعیاد و مراسم ملی و مذهبی که مانع از دوستیابی‌ها و از هم پاشیده شدن خانواده‌ها می‌شود.
۱۰. نظارت مراکز مسئول به کافی‌نت‌ها و تولید بازی‌های رایانه‌ای و پیگیری بیشتر پلیس پیشگیری سایبری برای گشت در فضای سایبر و کمک به افرادی که در معرض خطر هستند و نیز آگاهی و هوشیاری بیشتر پلیس سایبری در مورد انواع جدید جرایم رایانه‌ای و اقدام در جهت ناکارآمد کردن دسیسه‌های دشمن در این زمینه؛
۱۱. تشکیل ستادی و متشکل از همه نهادهای ذی‌ربط تحت نظر دادستانی کل کشور برای برنامه‌ریزی جلوگیری از آسیب‌های اجتماعی و سایر آسیب‌های مرتبط با فناوری اطلاعات.
۱۲. کنترل صحیح و جلوگیری از ایجاد سایت‌های مبتذل و ایجاد سرگرمی‌های مناسب برای جوانان توسط مراکز مسئول که می‌تواند مانع انحرافات شود.
۱۳. قانونگذاری به منظور تعیین وظایف نهادها در فضای سایبر و احیاناً تشکیل نهادهای ضروری برای پیشگیری و مبارزه با آسیب‌های مرتبط با فناوری اطلاعات و نیز وضع قوانین سختگیرانه‌تر جهت برخورد با مجرمان اینترنتی و اجرایی نمودن این قوانین.
۱۴. انجام تحقیقات میدانی و کاربردی و یافتن مشکلات با توجه به فرهنگ بومی هر استان جهت ارائه راه‌حل‌های لازم در خصوص رفع مشکلات موجود و حرکت به سمت اینترنت ملی و داخلی که این نیز، ضرورت دارد.

نتیجه‌گیری

با مرور نظریه‌ها و یافته‌های پژوهشی در زمینه آسیب‌شناختی فضای مجازی چنین درک می‌شود که اینترنت در بسیاری از جنبه‌ها از جمله استفاده به منظور آموزش از راه دور و کسب اطلاعات، ایجاد وبلاگ‌های متنوع علمی و شخصی و انتقال سریع اطلاعات، افزایش میزان آگاهی و سطح اطلاعات افراد جامعه مفید و مؤثر است؛ اما نباید از پیامدهای نامطلوب و منفی آن غافل شد از جمله ارتباط آزاد و دنیای بی‌مرز آن. به عنوان مثال؛ افرادی که در فضای مجازی چت می‌کنند و به گپ‌زنی می‌پردازند، با مشخصات غیر واقعی و مجازی ظاهر می‌شوند و با شخصیتی دروغین در کمین افراد هستند و از آنجا که نوجوانان در دوران بلوغ با حجم گسترده اطلاعات مواجه می‌شوند و در دنیای مجازی هویت خویش را جستجو می‌کنند، در چنین مواجهه‌ای دچار بحران می‌شوند.

سوء استفاده جنسی نیز از خطرات جدی فضای مجازی محسوب می‌شود که ممکن است نوجوانان با ارسال تصاویر تحریک‌کننده از طریق چت فریب خورده و سپس به دنبال حضور فیزیکی در محل خاصی دعوت شده و مورد تجاوز واقع شوند. تأثیر منفی دیگر این فضا را می‌توان در بازماندن نوجوانان از فعالیت‌های درسی و سایر فعالیت‌های ورزشی، روابط اجتماعی و تفریحات سالم دانست؛ همچنین گاهی استفاده از سایت‌های گوناگون و صفحات و وبلاگ‌ها که محتویات آن متناسب با سن کودک و نوجوان نباشد، می‌تواند سبب کجروی و مجادله بین والدین و فرزندان شود. نتیجه آن‌که مربی تأثیر فراوانی بر مرتب‌سازی نقش‌های متعددی نسبت به او ایفا می‌کند؛ لذا مربی نیز به جهات متعددی نیاز به مربی دارد، به نحوی که هر چه این تأثیرها مهم‌تر، مطلوب‌تر و در زندگی و سعادت انسان پررنگ‌تر باشد، این نیاز بیشتر حس خواهد شد.

گستره فعالیت‌های مربی بسیار متنوع است؛ به تعبیر دیگر، مربی برای دستیابی به اهداف بیان شده از روش‌های مختلفی بهره می‌گیرد.

برای درک بیشتر نقش مربی و رابطه او با متربی، توجه به مثال زیر مفید خواهد بود: کسی که قصد فراگیری شنا دارد، اطلاعات زیادی نیاز دارد؛ چرا که اگر اطلاعات کافی درباره نحوه حرکت دست و پا، حفظ تعادل و آرامش در آب و نفس‌گیری نداشته باشد، درون آب تنها به حرکت‌های طبیعی و دست و پا زدن‌های بی‌هدف و کم‌فایده می‌پردازد؛ لذا دانستن تکنیک‌ها و تصور دقیق مراحل کار به او کمک می‌کند که در عمل موفق‌تر باشد؛ در عین حال آموختن شنا با دانستن و تصور کردن تمام نمی‌شود، چرا که کسی با درس نظری و با توصیه و دستورالعمل شناگر نمی‌شود؛ بلکه شناگری نیاز به تمرین و تلاش دارد و آموزش این مهارت نیز پایان نمی‌یابد، مگر این‌که تمرین و تکرار به فراوانی اجرا شود.

بنابراین، می‌توان در دوره آموزش شنا شرکت کرد و در یک زمان مشخص - با تمرین و تلاش - به این مهارت دست یافت؛ اما این‌گونه نیست که همگان انگیزه و اشتیاق آن را داشته باشند و برای ثبت نام در این دوره اقدام کنند؛ چون کسی که انگیزه لازم را دارد و ثبت نام کرده، معلوم نیست بتواند تمرین‌های آن را با دقت و حوصله پیگیری کند و به درجات بالای آن برسد. همیشه در وسط راه موانعی مانند خستگی و ناامیدی وجود دارد که فرد را از ادامه راه باز می‌دارد و او را منصرف می‌کند یا به وضع موجود خود قانع می‌سازد.

بر این اساس، نقش مربی این است که هدف را در نظر متربی جدی کند و اهتمام و عزم و جدیت را در او پدید آورد و در میانه راه با استفاده از روش‌های تربیتی، استقامت او را افزایش داده، انگیزه و امید او را ترمیم کند و خستگی و ناامیدی را از او بزداید و با شناسایی استعداد و توانایی مشخص کند که او تا چه میزان می‌تواند در این رشته پیشرفت کند و تا چه حد از خود انتظار داشته باشد.

چالش‌های اخلاقی مربیان پرورشی در فضای مجازی و راهکارهای برون‌رفت از آن / ۱۶۳

در انتهای مقاله، مواردی جهت بهبود عملکرد مربیان پرورشی بیان می‌شود:

۱. برقراری رابطه حسنه و گرم و صمیمی با دانش‌آموزان و خانواده‌های آنها؛
۲. توجه به تفاوت‌های فردی و نیازهای مادی و معنوی در روند فعالیت؛
۳. جریان و فعالیتی مستمر، مداوم و امیدبخش بودن تربیت؛
۴. خارج ساختن کلاس‌ها و محیط مدرسه از حالتی بی‌روح و کسل‌کننده به فضایی پرتراوت و با نشاط با فراهم کردن فضای فیزیکی و روانی مناسب و با برنامه‌های معنوی؛
۵. برقراری رابطه تعاملی، باز و شفاف با دانش‌آموزان تا مرحله بیان صادقانه مسائل و مشکلات آنها؛
۶. توجه کردن به نظرات و پیشنهادات و افکار دانش‌آموزان و پرهیز از تبعیض و تحقیر و توهین و پرخاشگری آنان؛
۷. آموزش خانواده‌ها و برقراری ارتباط مستمر با آنان، هماهنگی و همکاری با مشاوران مدرسه و بعضاً معرفی دانش‌آموزان به مراکز مشاوره؛
۸. تشویق و ترغیب دانش‌آموزان در فعالیت‌های گروهی و فعالیت‌های سالم و خلاق در تربیت اجتماعی و مذهبی آنان؛
۹. تقویت و بالا بردن انگیزه‌های خدمت فقط برای رضای خداوند و بی‌توجهی به بی‌مهری‌هایی که به امور تربیتی شده؛
۱۰. ارتقای جایگاه و منزلت مربیان امور تربیتی بسته به فعالیت و تلاش خالصانه و فداکارانه آنها در امر تربیت دانش‌آموزان در محیط مدرسه و خارج از مدرسه.

فهرست منابع

۱. بیانات مقام معظم رهبری، <http://farsi.khamenei.ir/index.html>
۲. اکبری، ابوالقاسم. و مینا اکبری. (۱۳۹۰). آسیب‌شناسی اجتماعی. تهران: انتشارات رشد و توسعه.
۳. عالم‌زاده نوری. بوسلیکی، حسن. و حسین مرادی (۱۳۹۳). نقش مربی در تربیت اخلاقی - معنوی. قم: انتشارات پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
۴. سلیمی، عظیمه. جوکار، بهرام. و روشنک نیک‌پور (۱۳۸۸). ارتباطات اینترنتی در زندگی: بررسی نقش ادراک حمایت اجتماعی و احساس تنهایی در استفاده از اینترنت. مطالعات روان‌شناختی. دوره ۵. شماره ۳: ۱۰۲-۸۱.
۵. فیاض‌بخش، احمد. خواجه کاظمی، رضیه. سلیمانی‌نژاد، مرضیه. رحیمی، فاطمه. جهانگیری، لیلا. حیدری، سمانه. و محسن شمس (۱۳۹۰). استفاده از اینترنت و سلامت در دانشجویان بررسی آگاهی، نگرش و سبک زندگی مرتبط با اینترنت. حکیم. دوره ۱۴. شماره ۲: ۱۰۵-۹۶.
۶. درگاهی، حسین. و سید منصور رضوی (۱۳۸۶). اعتیاد به اینترنت و عوامل مؤثر بر آن در ساکنان منطقه ۲ غرب تهران. پایش. دوره ۶. شماره ۳: ۲۷۲-۲۶۵.
۷. مسعودنیا، ابراهیم (۱۳۹۰). رابطه استفاده آسیب‌شناختی / جبری از اینترنت با بروز علائم اضطراب و بی‌خوابی در میان اعضای هیئت علمی دانشگاه یزد. پژوهش و برنامه‌ریزی در آموزش عالی. شماره ۱۶: ۹۶-۷۵.
۸. مصطفوی، حسن (۱۳۶۸). التحقیق فی کلمات القرآن الکریم. تهران: انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
۹. ناستی‌زایی، ناصر (۱۳۸۸). بررسی ارتباط سلامت عمومی با اعتیاد به اینترنت. طبیب شرق. دوره ۱۱. شماره ۱: ۶۳-۵۷.
۱۰. معمار، ثریا. (۱۳۹۱). شبکه‌های اجتماعی مجازی و بحران هویت (با تأکید بر بحران هویتی ایران). مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران. دوره ۱۰. شماره ۴: ۱۷۶-۱۵۵.
۱۱. فرهمند، مریم (۱۳۸۷). دختران و کاربرد اینترنت. مطالعات راهبردی زنان. دوره ۱۱. شماره ۴۱: ۱۷۰-۱۳۵.